

Xalq ruhunun azman bilicisi və fədakar keşikçisi

Görkəmli elm və mədəniyyət xadimlərinin on ildən, ya beş ildən bir gündəmə gələn yubileylərinin daha çox pərdə arxasında qalan bir əlamətdar cəhəti də var. Bu yubileylər öz sahibləri üçün müəyyən mənada mədəni-elmi ictimaiyyət qarşısında özünəməxsus hesabat vaxtı sayılmaqqla bərabər, onların əməyini qiymətləndirməyə borclu olan həmkarlarına da müəyyən məsuliyyət yükləyir. O borcu və məsuliyyəti hiss etdiyim üçün görkəmli folklorşünas və ədəbiyyatşünas, Əməkdar elm xadimi, Dövlət mükafatı laureatı, filologiya elmləri doktoru, professor, Azərbaycan Aşıqlar Birliyinin sədri Məhərrəm Qasımının çoxşaxəli yaradıcılığı və ictimai fəaliyyəti haqqında söz demək fürsətini qaçırmıq istəmədim...

Azərbaycan folklorşünaslığı filologiyamızın başqa sahələri ilə müqayisədə nisbətən gec formalaşsa da, XX əsrin 20-ci illərindən etibarən bir neçə onilliklər ərzində elmimizə Əmin Abid, Salman Mühəmməd, Hənəfi Zeynallı, Vəli Xuluflu, Hümət Əlizadə, Bəhlül Bəhcət, Məmməd Hüseyin Təhməsi, Əhliman Axundov, Mirəli Seyidov kimi nəhəngləri yetirmişdir. O cür folklorşünasların ardınca onların yolunu və ən yaxşı elmi ənənələrini layəqətlə davam etdirən çağdaş simalardan biri ömrünün yarısından çoxunu (az qala 40 ilini) ardıcıl olaraq Azərbaycan folklorunun toplanmasına, öyrənilməsinə, təbliğinə və qorunmasına həsr etmiş Məhərrəm Qasımlıdır.

Bir məqalənin imkanları daxilində onun növbəti bütün yaradıcılığı və fəaliyyətinin (Azərbaycan folkloru və ədəbiyyatının köklü problemlərinə dair çoxsaylı kitablar, yüzlərlə elmi məqalə və məruzələr, saysız-hesabsız televiziya və radio çıxışları, müsahibələr, söhbətlər və sair və ilaxir), hətta 2017-ci ildə "Elm və təhsil" nəşriyyatında çapdan çıxan və artıq elmi-mədəni həyatımızın əlamətdar hadisəsinə çevrilən "Folklor və ədəbiyyat araşdırmaları" (I kitab, 628 s.) adlı seçilmiş əsərlərinin geniş təhlilini və həqiqi qiymətini vermək də çox çətindir.

Odur ki, ənənəvi yubiley məqalələrinin tələbləri və qalıblarından bir qədər gen durub, görkəmli alimin Azərbaycan filologiyası qarşısındakı böyük xidmətləri və folklorşünaslığı elminə gətirdiyi yenilikləri üzərində dayanmaq daha məqsədəuyğundur.

“ Bu xidmətlərin birincisi və ən böyüyü, heç şübhəsiz, Məhərrəm Qasımlının bir çox sanballı tədqiqatlarının, xüsusən “Şah İsmayıl Xətəinin poeziyası” və “Ozan-aşiq sənəti” monoqrafiyalarının ədəbi-estetik təfəkkür xəzinəsinə gətirdiyi elmi yeniliklərlə yanaşı, eyni zamanda, Azərbaycan xalqının milli ideallarına, o cümlədən milli dövlətçilik maraqlarına xidməti ilə bağlıdır. Buna əminlik məqsədilə Şah İsmayıl Xətəinin milli dövlətçilik tariximiz üçün kim, sazın-sözün milli mədəniyyətimizdən ötrü nə olduğunu tam mənası ilə təsvürə gətirmək kifayətdir.

İkincisi, Məhərrəm Qasımlının görkəmli folklorşünas kimi səciyyələndirən mühüm cəhətlərdən biri onun elmi-estetik maraq və tədqiqat dairəsinin heyratamiz dərəcədə genişliyidir. Ozan sənətimizin ilk nəhəngi olan Dədə Qorquddan aşiq sənətimizin sonuncu azmanı Dədə Şəmsirə qədər, ən yığcam xalq deyimlərindən tutmuş ən böyük xalq dastanlarına qədər, qədim popuz və şaman dualarından çağdaş saz və aşiq havalarına qədər böyük alimin diqqətindən yayınmış hər hansı el sənətkarını, hər hansı şifahi-bədii hadisəni, hər hansı folklor möcüzəsini tapıb göstərmək müşkül məsələdir. Üstəlik, onun təfəkkürünə xas bu erudisiya yalnız kəmiyyət xatirinə, yaxud görüntü üçün yol verilən genişlik deyil, öz qədər də dərinliyə malik bir genişlikdir.

Üçüncüsü, görkəmli alimin Azərbaycan filologiyası üçün tarixi xidmətlərindən biri çağdaş folklorşünaslığı yeni tədqiqat müstəvisinə çıxarmasında nəzərə çarpır. Doğrudur, onun araşdırmalarından

öncə Əmin Abiddən tutmuş Mirəli Seyidova qədər bir sıra görkəmli alimlərin tədqiqatlarında Azərbaycan folkloru və mifik təfəkkürünün müəyyən hadisələrini başqa türk xalqlarının yaradıcılığında oxşar hadisələrlə müqayisəli şəkildə öyrənmə cəhdləri mövcud idi. Amma Azərbaycan folklorşünaslığını tam mənada və köklü şəkildə ümum-türk müstəvisinə çıxarmaq məhz Məhərrəm Qasımının adı ilə bağlıdır. Alimin doktorluq dissertasiyası əsasında hazırlanmış "Ozan-aşıq sənəti" monoqrafiyası sözügedən yeni tədqiqat müstəvisinin ən dəyərli səmərəsi və ən parlaq nümunəsidir.

Dördüncüsü, Məhərrəm Qasımlı öz toplayıcılıq təcrübəsi və fəaliyyəti ilə Azərbaycan xalq yaradıcılığı incilərinin toplanma və yazıya alınma dairəsini və həddudlarını genişləndirməkdə ciddi rol oynamışdır. Bu dairə onun doğulub boya-başa çatdığı, aşiq sənətimizə Hüseyn Bozalqanlıdan Mikayıl Azafıya qədər neçə-neçə böyük sənətkarlar bəxş edən doğma mühitindən, bir el ağsaqqalı və saz-söz sərrafı kimi gənclərə məsləhət və nəsihətlərini də baya-

Məhərrəm Qasımlı ailə üzvləri ilə birlikdə

tlarla, qoşmalarla verən, rəhmətlik Paşa kişinin ailəsindən tutmuş bütöv Azərbaycanın, İranın, Türkiyənin və Orta Asiyanın müxtəlif bölgələrinə qədər uzanan sonsuz həddudları əhatə edir və haqiqi elm adamının zəhmətkeşliyi və fədakarlığının dərəcəsinə açıq-aydın nümayiş etdirir.

Və nəhayət, beşincisi, Məhərrəm Qasımlı tədqiq etdiyi bütün məsələlərin mahiyyətinə müstəqil elmi-nəzəri yanaşmaları ilə öz nəzəri-estetik görüşlər sistemini formalaşdırmış görkəmli folklor nəzəriyyəçisidir və yaradıcılığının bütün başqa tərəfləri ilə yanaşı, bir nəzəriyyəçi kimi də Azərbaycan folklorşünaslığının bundan sonrakı inkişafına səmərəli təsir göstərəcəyi şübhəsizdir.

Görkəmli alimin belə ciddi xidmətlərinin arxasında dayanan bütün faktları, uğurları və yenilikləri burada sadalamaq vacib deyil. Ancaq onların bir qismini və ən mühümlərini, yeri və zamanı gəlmişkən, qıscaca qeyd etməmək də mümkün deyil. Əslində bu uğur və yeniliklərin hamısı mədəniyyətimizdə xalq yaradıcılığının yeri və rolunu, eləcə də şifahi söz sənətinin əsl mahiyyətini doğru-düzgün müəyyənləşdirməkdən başlanır. Məhərrəm Qasımının seçilmiş əsərlərinin kitabı öz sərrast və sanbalı epigrafi ilə məhz bu qənaəti aşılayır:

“Folklor öz səciyyəsinə görə elə bir mədəniyyət hadisəsidir ki, onun tərkibində təsadüf olan heç nə yoxdur. Burada ən kiçik mifoloji hissəcikdən tutmuş “Dədə Qorqud”, “Koroğlu” kimi nəhəng eposlara qədər hər bir şey müəyyən qanunauyğunluq və tarixi zərurət nəticəsində ortaya çıxmışdır”.

Bu baxımdan və bu məntiqlə yanaşanda gələcək folklorşünasının 1986-cı ildə uğurla müdafiə etdiyi namizədlik dissertasiyasının mövzusu kimi məhz “Şah İsmayıl Xətainin poeziyası”nı seçməsi də hər hansı təsadüfün deyil, sözügedən qanunauyğunluğun əlaməti idi. Şifahi və yazılı şeirimizin nəhəng “suqovuşan”ı sayılan Xətai yaradıcılığı haqqında bir sıra Azərbaycan, Türkiyə və Avropa alimlərinin ciddi fikirlərinə və araşdırmalarına baxmayaraq, gənc tədqiqatçı sözügedən mövzuda öz sözünü deyəcəyinə əmin idi. Elə də oldu, Məhərrəm Qasımlı özünəməxsus bir qədirbilənlə özündən əvvəlki alimlərin mövzu üzrə dəyərli fikirlərini gərəyincə düzgün qiymətləndirib davam etdirməklə yanaşı, ilk dəfə Xətai poetikasının köklü məsələlərini, eləcə də dərin dövlətçilik təfəkkürünə malik böyük şairin aşiq şeirinin inkişafındakı və xalq yaradıcılığı ənənələrinin klassik ədəbiyyata tətbiqindəki misilsiz rolunu dərinlən araşdıraraq geniş işıqlandıran sanbalı bir tədqiqatı ortaya qoydu.

Ancaq yuxarıda vurğulanan tarixi zərurət də yarımsirli şəkildə öz işini görməkdə davam edirdi. Təxminən on illər sonra elmi-mədəni ictimaiyyətə məlum olacaqdı ki, heç demə, gənc ədəbiyyatşünas və folklorşünasın Şah İsmayıl Xətainin poeziyasına dair tədqiqatı da, ədəbiyyat və folkloru aid başqa bir sıra araşdırmaları da əslində “Ozan-aşıq sənəti” adlı nəhəng və orijinal bir əsəri yaratmaq (yazmaq yox, məhz yaratmaq!) yolundakı hazırlıq mərhələsinin örnəkləri imiş.

Bəli, müstəqillik dövrü Azərbaycan filologiyasının şah əsərlərindən və böyük hadisələrindən olan “Ozan-aşıq sənəti” monoqrafiyası, eyni zamanda, Məhərrəm Qasımlı yaradıcılığının bel sütünunu təşkil edir.

Bu monoqrafiyanın nəzəri-estetik siqlətini və elmi-tarixi miqyasını bir anlıq təsəvvürə gətirmək üçün təkə onda ortaya qoyulan və böyük həssaslıqla araşdırılan məsələlərdən bir qisminin sanbalına dərinlən diqqət yetirmək kifayətdir: “Aşıq sənətinin genetik qaynaqları”, “Qam-şaman kompleksi”, “Türk etnik düşüncəsində Qorqud obrazının mifoloji və tarixi statusu”, “Oğuz arealında ozan və bəxşi münasibətlərinin tarixi semantikasi”, “Ozan-aşıq keçidi”, “Qopuz-saz transformasiyası”, “Aşıq sənətində təsəvvüf simvolikasının sinkretik təzahürü”, “Aşıq sənətində “mühit” və “məktəb” anlayışlarının yeri”, “Aşıq ifaçılıq məktəblərində yarımcı melopoetik vasitələrdən istifadə üsulları” və sair və ilaxir.

Əminliklə demək olar ki, monoqrafiyada öz parlaq və dərin əksini tapmış bu məsələlərdən bəziləri (məs., “Qam-şaman kompleksi”, “Qorqud obrazının mifoloji və tarixi statusu”, “Ozan-aşıq keçidi” – ilk dəfə müəyyənləşdirilmiş tarixi mərhələləri və elmi sxemi ilə, yaxud “Qopuz-saz transformasiyası”) Məhərrəm Qasımının ciddi elmi

kəşfləri kimi qiymətləndirilməyə layiqdir.

“Ozan-aşıq sənəti” monoqrafiyasının nəzəri-estetik çəkisini artıran amillərdən biri onun elmi-nəzəri təsnifatlarla zənginliyidir. Qorqud obrazının xalq təfəkküründəki tarixi inkişaf mərhələlərindən (1. Mifoloji mərhələ, 2. Epik mərhələ, 3. Deformasiya mərhələsi) tutmuş informativ yükün tərzinə görə aşiq repertuarının formalarına (1. Söz repertuarı, 2. Havacat-musiqi repertuarı, 3. Davranış-hərəkət-rəqs repertuarı) qədər Məhərrəm Qasımının verdiyi çoxsaylı elmi təsniflər çağdaş folklorşünaslığın nəzəri bazasını zənginləşdirən yeniliklər kimi böyük əhəmiyyətə malikdir.

Bu baxımdan təcrübəli folklorşünasın əsaslı nəzəri yanaşma və dəlillərlə aşiq sənətindəki “mühit” və “məktəb” anlayışları ortasında olan fərqləri üzə çıxarıb, güneyli-quzeyli bütöv Azərbaycanda hər biri müxtəlif aşiq məktəblərini əhatə edən 16 aşiq mühitini (Göyçə, Dərələyəz, Naxçıvan, İrəvan, Çıldır, Dərbənd, Qarabağ, Şirvan, Borçalı, Gəncəbasar, Qaradağ-Təbriz, Urmiya, Zəncan, Savə, Xorasan, Qaşqay) müəyyənləşdirməsini də tədqiqatın ciddi uğuru kimi dəyərləndirmək lazımdır.

Məhərrəm Qasımının başqa bir çox tədqiqatları kimi, “Ozan-aşıq sənəti” də təkə yanar alim zakası ilə deyil, həm də fədakar vətəndaş ürayi ilə ərsəyə gəlmişdir. Odu ki, XIX əsrdə Azərbaycanın dəfələrlə parçalanması və XX əsrdə Azərbaycan torpaqlarının zaman-zaman itirilməsi kimi ağır faciələrin bəzi aşiq mühitlərinin ağırılı-aclılı təleyində buraxıldığı izlər də həssas alimin və böyük vətəndaşın nəzər-diqqətindən yayınmır və qan yaddaşımızı təlatümə gətirən qüssəli səhifələrə həkk olunur. Xüsusən, sözügedən itkilər nəticəsində süquta üz tutan Göyçə aşiq mühitinin nadir simalarından biri və Aşıq Ələsgər məktəbinin ən istedadlı yetirməsi Aşıq Nəcəfin faciəli ölümünün təsviri, millətindən asılı olmayaraq, damarından insan qanı axan hər bir başağ övladının qanını dondurur. Yaxşısı, keçən əsrdə Azərbaycanın ilk şəhid aşığının başağ tarixində oxşarı olmayan müdhiş qatlinin təsvirini görkəmli mütəxəssisin öz dilindən eşidək:

“Yaradıcılıq meydanında Göyçə aşiq mühitinin zirvəsinə Aşıq Ələsgər qalxmışdısa, ifaçılıq məharəti sahəsində bu ucalıq onun istəklili şagirdi Aşıq Nəcəfə nəsis olmuşdu. Mələhətli səsi və gözəl məclis aparmaq qabiliyyəti ilə qonşu mahallarda da ad-san qazanan Aşıq Nəcəf iyirminci yüzilliyin əvvəllərində milli-etnik münaqişələrin tüğyan etdiyi zaman ermənilər tərəfindən vəhşicəsinə öldürüldü. Göyçə mahalının camaatına dağ çəkmək üçün azğın ermənilər elin sevimli sənətkarının kürəyinə qaynar samovur bağlamış və yanğının şiddətindən bağıra-bağıra ölən aşığın gözəl səsinə divan tutub həzz aparmışlar. Bu dəhşətli faciə Aşıq Nəcəf səsinin vurğunu olan yüz minlərlə adamı sarsıtmışdır”.

Ən başlıcası, Məhərrəm Qasımlı tədqiqat mövzusunun və obyektinin tələblərinə uyğun, yalnız bu cür itkiləri və faciələri qeydə almaqla kifayətlənmir, əlində yeganə silahı olan iti qələmi və daşdan keçən dəlilləri ilə saz-söz düşmənlərinə havadarlıq edən və şərin dəyirmanına su tökən saxtakar və tamahkar erməni elmbazlığının və ona züly tutanların cəfəngiyatlarını darmadağın edir.

Xüsusən, ermənilərin folklor sənətkarı” sayılan və “Qobuzcu”, “Kobzar” cərgəsinə daxil olan “Qusan” ad-titulunun söz açımı və “qusan” termininin etimologiyası ilə bağlı qarşı tərəfi dalana dirəməsi görkəmli Azərbaycan filoloqunun erməni cızma-QARAÇILARINA ən tutarlı zərbəsi və ən ibrətli etimologiya dərslidir.

Ümumən “Ozan-aşıq sənəti” monoqrafiyası başda olmaqla Məhərrəm Qasımının bir sıra tədqiqatlarında ən müxtəlif mövzuların və məsələlərin doğru-düzgün işıqlandırılması üçün döviyyəyə cəlb olunan bədi materialın və mənbələrin zənginliyi ilə yanaşı, elmi-nəzəri ədəbiyyatın sanbalı və ehtiva dairəsi də onun təfəkkürünə və səviyyəsinə dərin inam doğurur. A.Krımiski, V.Minorski, V.V.Bartold, A.N.Samoyloviç, V.A.Qordlevski, L.N.Qumilyov, F.Köprülü, İ.Hikmət, S.Mümtaz, H.Araslı, M.Rəfilı, B.Çobanzadə, V.M.Belyayev, V.M.Jirmunski, H.Zərif, Ə.Cəfəroğlu, M.H.Təhməsis, M.Seyidov,

“Çeşmə” sazçı folklor qrupu

Amerikalı saz ifaçısı Marta Lauri ilə birlikdə. Bakı, 2011

A.İnan, B.Ügəl, A.Kölpınarlı, Q.P.Snesarov, L.P.Potapov, V.N.Basilov, T.Hacıyev, Q.Paşayev və başqa bu kimi görkəmli simaların sözü-nün qabağında söz demək, yeri gələndə onlardan bir çoxu ilə elmi mübahisəyə girişmək hər bir tədqiqatçıdan ensiklopedik zəka ilə bərabər, həm də böyük casarət tələb edir.

Və nəhayət, estetik-təfəkkür tarixinin zəngin təcrübəsi göstərir ki, onun ən sanballı və çoxqatlı nümunələri özünün bütün başqa məziyyətləri ilə birgəlikdə, öz polemik təbiəti ilə də elmin inkişafına xidmət edir, yeni hətta onlardakı mövcud mübahisəvi məqamlar, yaxud polemik potensial belə, bir uğur mənbəyi, bir enerji nüvəsi və ötürücüsü kimi öz sahəsindəki gələcək tədqiqatların yaranmasına yol açır və ya onlara ciddi təsir göstərir. Məhz bu mənada və bu baxımdan "Ozan-aşiq sənəti"ni dərin inamla və heç bir müəllifləşiz folklorşünaslıq elminizin "Qızıl budağı" adlandırmaq olar. Başqa cür desək, dünya folklorşünaslığı üçün Ceyms Freyzerin məşhur "Qızıl budaq" əsəri nədirsə, Azərbaycan folklorşünaslığı üçün də Məhərrəm Qasımlının "Ozan-aşiq sənəti" monoqrafiyası odur.

Bu unikal tədqiqatın alt qatında əks edilən elmi həqiqəti və ümumi nəticəni çatdırmaq üçün yenə də müəllifin özünü dinləməli olacağıq:

“...İyirminci yüzilliyin səksəninci illərindən başlayaraq bu yöndə araşdırma aparmaqdayam. Azərbaycanla yanaşı, Orta Asiya, İran və Anadolunu dönə-dönə gəzib doluşmuşam. Gəldiyim son qənaət budur ki, “aşılıq” ecazkar saz-söz sənəti olmaqdan daha çox möhtəşəm bir fəlsəfi sistemdir. Türk mədəniyyətinin gerçək mahiyyəti bu fəlsəfəyə bağlıdır...”

Son zamanlarda Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti, YUNESKO-nun xoşməramlı səfiri Mehriban xanım Əliyevanın böyük qayğısı və fədakar sayları nəticəsində 2009-cu ildə aşiq sənətinin YUNESKO-nun Qeyri-Maddi Mədəni İrs Siyahısına daxil edilməsi və artıq umumbəşəri dəyər kimi beynəlxalq himayə altına alınması xalqımızın və aşiq sənətinin dünyadakı bütün tərəfdaşlarının qəlbini sonsuz sevinc və iftixarla doldurdu. Bu bö-

yük qayğısı və etimadı doğrultmaq üçün, yeri gəlmişkən, fürsətdən istifadə edib bir təklifi mədəni-elmi ictimaiyyətin diqqətinə çatdırmaq istəyirik. “Ozan-aşiq sənəti” monoqrafiyasının mövcud nəşrlərindəki əsər müəllifinə dəxli olmayan redaktə və korrektə işlərini səliqə-sahmana salıb, ölkəmizin Mədəniyyət Nazirliyi və Milli Elmlər Akademiyasının dəstəyi ilə onun rus, fransız və ingilis dillərində çapını gerçəkləşdirmək Azərbaycan elminə və mədəniyyətinə yalnız və yalnız başucalıq gətirərdi.

Ümumiyyətlə, ozan-aşiq yaradıcılığının ən müxtəlif və ən mühüm problemləri Məhərrəm Qasımlının çoxşaxəli elmi fəaliyyətindən qırmızı xətlə keçir. Burada xüsusilə onun “Dədə Qorqud”la bağlı məqalə və araşdırmalarının çağdaş qorqudsünaslığa verdiyi löhfələri vurğulamaq yerinə düşərdi. 1638-ci və 1649-cu illərdə Dərbənddə olmuş məşhur alman səyyahı Adam Olearinin və tanınmış türk səyyahı Övliya Çələbinin verdikləri məlumatlar və şərti yol xəritəsi əsasında görkəmli folklorşünasın Dədə Qorqud, Qazan xan, Burla Xatun kimi tarixi şəxsiyyətlərin qəbirələrinin izinə düşməsinə, 2004-cü ildə professor Asif Rüstəmli ilə birlikdə elmi səfəri zamanı Urmiya yaxınlığındakı hündür təpə üzərində Burla Xatunun türbəsini tapmasını və bu sahədəki arayış-axtarışlarını indinin özündə də əzmkarlıqla davam etdirməsini isə əsl vətəndaşlıq və elmi mücahidlik nümunəsi saymaq olar.

Alimin “Azərbaycan aşiq ədəbiyyatı”, “Aşiq şeirinin poetik biçimləri və çeşidləri” (M.Allahmanlı ilə birgə) kimi sanballı kitabları, Abbas Tufarqanlı “aşılığın padşahi”, Sarı aşığı “bayatılarımızın heyrət heykəli”, Dədə Ələsgəri “hər elmdən halı” el sənətkarı, Hüseyin Bozalqanlı “haqq aşığı”, Dədə Şəmsiri “aşılığın ucalığı” kimi səciyələndirən məqalələri, eləcə də Dirili Qurbani, Xəstə Qasım Tikmədaşlı, Abdəlgülablı Valeh, Aşiq Hüseyn Şəmkirli, Molla Cuma və digər görkəmli saz-söz zamanları haqqındakı özünəməxsus yazıları onun aşiq yaradıcılığına həsr olunmuş tədqiqatlarının hələ tam siyahısı deyil.

“Azərbaycan folkloru: səciyyəsi və tarixi semantikasi”, “Aşiq ədəbiyyatının milli və tarixi özəlliyi”, “Dastanlaşan tarixi məhəbbət abidələri” (M.H.Təhmasiblə həmmüəlliflikdə), “Şirvan aşiq ifaçılığında muğam-xanəndə üslubunun yeri”, “Folklor karvanımızın ulu sarvanı” (M.H.Təhmasibin yaradıcılığı və fəaliyyəti haqqında) kimi araşdırmalar isə özündə dərin təhlil bacarığı və güclü nəzəri təfəkkürün vəhdətini əks etdirməkləri ilə diqqəti yaxından cəlb edir.

“Araşdırmalar”ın I kitabında yer alan “Füzuli şeirində oğuz elat nəfəsi” və “Ay işığının şairi” (Məstən Günər poeziyası haqqında) məqalələri, eləcə də Məhərrəm Qasımlının Azərbaycan ədəbiyyatının başqa klassikləri haqqındakı sərrast deyimləri və siqətləli fikirləri onu həm də istedadlı ədəbiyyatşünas və həssas təpədiçi kimi səciyələndirir. Məsələn, **Orxan Paşa** təxəllüsü ilə çap olunmuş “Taleyimdən və ürayimdən keçənlər” kitabında Mirzə Cəlilin məşhur “Azərbaycan” məqaləsi haqqındakı aşağıdakı fikri çağdaş mirzəcəllişünaslığa və azərbaycanşünaslığa özünəməxsus və təvəzökar töhfə kimi diqqətəlayiqdir:

“**Bədii ədəbiyyatımızda Azərbaycanın ilk bütöv xəritəsi Mirzə Cəlilin qələminə məxsusdur. O, özü demişkən, papağını qa-bağına qoyub xeyli fikirləşəndən sonra məşhur “Azərbaycan”**

məqaləsi ilə Vətənimizin bədii ədəbiyyatda əks olunan ilk xəritəsini ərsəyə gətirib”.

Sözünədən kitabda Səməd Vurğunun Azərbaycan dili qarşısında ki ən böyük xidməti haqqındakı sərrast xülasə də (“**O, öz şeir dili və üslubu ilə yaşadığı zamanda və özündən sonrakı dövərdə Azərbaycan poeziyasının dilinə milli müəyyənlik gətirmişdir**”), yaxud “ənənə” anlayışının ən sadə, ən yığcam və ən əhatəli tarifi də (“**Ənənə – yaşayan yaşanmışlardır**”), xalq şeiri tarixində Sarı Aşığın misilsiz roluna möhür vuran elmi nəticə də (“**Azərbaycan türkcəsinin hansı səviyyədə poetik qüdrətə malik olduğunu Sarı Aşığın bayatıları qədər dəqiq ifadə edən heç bir örnək yoxdur**”) məhz həmin ağırçəkili fikirlər silsiləsindəndir.

Orxan Paşa imzasından söz düşmüşkən, qeyd etmək lazımdır ki, bu imza Azərbaycan oxucularına yığcam bədii-fəlsəfi yaşantı və ədəbi esselərdən başqa, müxtəlif illərdə çapdan çıxan üç şeir toplusu (“Sənə sözüüm var” – 2004, “Yağmur qoxusu” – 2015, “Saz başına döndüyüm” – 2017) ilə özünə və istedadlı bir şair bəxş etmişdir. Ancaq poeziyası ayrıca və genişçaplı bir araşdırmanın mövzusu olduğu üçün biz istər-istəməz şair Orxan Paşadan ayrılıb, yenə də folklorşünas Məhərrəm Qasımlıya üz tutmalı olacağıq.

Onun çoxşaxəli fəaliyyətinin başqa bir istiqaməti də Azərbaycan xalq yaradıcılığının keşiyində durmaq və onu hər hansı saxtakarlıqdan, hər cür təhərir və müdaxilələrdən qorumaqla yanaşı, xalq ruhunun həqiqi incilərini toplamaq və nəşr etdirmək vəzifələrini mətanətlə davam etdirməkdən ibarətdir. Bunlara misal olaraq, M.Qasımlının bir sıra əsər və çıxışlarında (“Ozan-aşiq sənəti”, “Bizim eller yerindəmi?!”), “Milli bayramımız”, “Aşiq sənətinin müasir vəziyyəti, problemləri və inkişaf perspektivləri” və s.) Miskin Abdəlin adından toxunan saxta “folklor” nümunələrinə, Novruz çərşənbələrinin uydurma adlarına, aşiq sənətinə və başqa milli-mənəvi dəyərlərə sayğısız və məsuliyyətsiz yanaşma hallarına qarşı ardıcıl və qətiyyətlə mübarizəsini, eləcə də bir sıra antoloji nəşrlərin (məs., 2018-ci ildə işiq üzü görün üç cildlik “Azərbaycan aşiq ədəbiyyatı” antologiyası və s.) ərsəyə gətirilməsindəki əvəzsiz zəhmətini xatırlatmaq kifayətdir.

Və nəhayət, Məhərrəm Qasımlını böyük alim və şairliyindən başqa, bir elm təşkilatçısı və ictimai xadim kimi səciyələndirən saysız-hesabsız faktları ümumiləşdirmək nə qədər çətin olsa da, adi oxucu təsəvvüründə onun elmi simasını və ədəbi portretini nisbətən dolğun canlandırmaq üçün həmin fakt və cizgilər ən mühüm və səciyyəvi olanlarını vurğulamaq lazım gəlir:

Onlarla elmi və bədii kitabların, yüzlərlə elmi və publisistik məqalələrin müəllifi, çoxsaylı antologiya, monoqrafiya və toplusların tərtib edən və toplayıcısı, redaktoru və elmi məsləhətçisi, otuzdan artıq dissertasiyanın elmi rəhbəri, AMEA-nın Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun elmi işlər üzrə direktor müavini (1992-2017), həmin institutun “Xaricdə Azərbaycan ədəbiyyatı” (1996-2003) və “Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı və yazılı abidələr” (2003-cü ildən) şöbələrinin müdiri, 1998-ci ildən indiyə qədər ayrı-ayrı dövərdə Azərbaycanın bir sıra nüfuzlu universitetləri və elm ocaqlarının müəllimi, Elmi və Dissertasiya Şuralarının üzvü, ABŞ, Rusiya, Türkiyə, Fransa, İran, Gürcüstan, İraq və s. ölkələrdə keçirilən beynəlxalq elmi konfrans və simpoziumların məruzəçisi və

iştrakçısı, YUNESKO-nun xətti ilə həyata keçirilən bir sıra beynəlxalq layihələrin elmi məsləhətçisi və həmmüəllifi, Azərbaycan Aşıqlar Birliyinin birinci katibi (2008-2016) və sədri (2016-cı ildən), “Folklor və etnoqrafiya” beynəlxalq elmi jurnalının (2004-cü ildən) və “Ozan” elm və sənət toplusunun (2017-ci ildən) təsisçisi və baş redaktoru, 2004-cü ildən çap edilməkdə olan yeddi cildlik “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi”nin Baş redaksiyası şurasının üzvü, onun birinci cildinin məsul elmi redaktoru və əsas müəlliflərindən biri, 1980-ci ildən bu günə qədər Azərbaycan teleradio məkanında müxtəlif adlar (“Bulaq”, “Musiqi xəzinəsi”, “Saz-söz axşamı”) altında yayımlanan 600-dən artıq verilmiş aparıcısı və ssenari müəllifi, Türkiyədə çıxan “Milli folklor” (1991-ci ildən) və “Atatürk” (2016-cı ildən) kimi nüfuzlu beynəlxalq elmi jurnalların Azərbaycan təmsilçisi və s. və i.a.

Əslə təsadüfi deyildir ki, Məhərrəm Qasımlının ozan-aşiq sənəti ilə bağlı ardıcıl və sistemli tədqiqatları, elmi-təşkilati fəaliyyəti haqqında 2006-cı ildə Türkiyənin Atatürk Universitetində ayrıca dissertasiya müdafiə edilmiş və geniş araşdırma aparılmışdır.

Və nəhayət, Məhərrəm Qasımlının böyük tədqiqatlar tələb edən zəngin və çoxşaxəli yaradıcılığına bir baxış kimi nəzərdə tutulan bu kiçik yazıya yekun vurmaq istərkən, nədənsə, onun çoxcildliyinin I cildindəki bir təvəzökar müəllif qeydi yaddaşımıza rahatlıq vermir:

“**Qırx ilə yaxındır ki, elmi və ədəbi-mədəni mühitin içərisindəyəm. Zamanın axarı məni çeşidli sınaqlardan keçirərək bu günlərə gətirib çıxarıb. İstəmişəm ki, həmişə əlimdə tutduğum qələmlə xalq işinə – haqq işinə yararlı olum. Yazdığım elmi monoqrafiya və məqalələrdə, eləcə də bədii və publisistik yazılarda mənsub olduğum xalqa, onun milli-mənəvi dəyərlərinə namusla xidmət etməyə çalışmışam. Hər cür təmtəraq, boş gurultu və saxta pafosdan uzaq olmaq yolunu tutmuşam. Aqlımın və ürəyim bütünü gücüllə cəhd etməmişəm ki, təbiilik, səmimiyyət və hay-küydən uzaqlıq mənim özümün də, yazılarımın da əsas səciyyəvi olsun. Bunu bacara bilməmişmi?! Onu məni yaxından tanıyanlar və yazılarını oxuyanlar söyləyə bilər”.**

Bu təvəzökar sualın və səmimi umunun cavabında müəllifi yaxından tanıyan və yazılarını böyük maraqla oxuyan hamkarlarından biri kimi, onu özünün altmışıncı, yaradıcılığının qırxıncı baharına Vətənin verdiyi yüksək mükafatla – “**Şöhrət**” ordeni ilə ürəkdən təbrik edərək və müxtəlif dövərlərdə onun çeşidli əsərlərinə Bəxtiyar Vahəbzadə, Nəriman Həsənzadə, Mastan Günər, Yaşar Qarayev, Elçin Əfəndiyev, Nizami Cəfərov və başqa görkəmli şair və ədəbiyyatşünasların verdikləri yüksək qiymətlərə qoşularaq, bütün fikirlərimizə bir cümlə ilə yekun vurmaq istəyirik: “Çağdaş Azərbaycan filologiyası və ədəbi-elmi mühiti özünün Məhərrəm Qasımlı (Orxan Paşa) kimi görkəmli simasının yaradıcılığı və şəxsiyyəti ilə yalnız və yalnız fəxr edə bilər!”

Akif Azalpa
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru